

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.63.149>
УДК 342.51-043.83:321-021.321](674.3)

Ярослав Дейнека,

молодший науковий співробітник,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Голосіївський просп., 3, Київ, 03039, Україна
e-mail: clava-1995@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4073-7106>
Web of Science Researcher ID: ABA-6270-2022

ГЕНЕЗИС ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА В РЕСПУБЛІЦІ ЧАД І ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ

У статті аналізується процес становлення інституту президентства в Республіці Чад. Визначено основні фактори, що впливали і впливають на сьогодні на формування цієї інституції; шляхом короткого викладу історії країни від середніх віків через період колоніального режиму до сучасності зроблена спроба визначити їх походження. Новизна дослідження полягає у визначенні стабілізуючої та інноваційної ролі інституту президентства в трансформації політичної системи Республіки Чад, виявленні специфіки функціонування президентської форми правління в країні й політичного режиму в цілому.

Ключові слова: Республіка Чад, інститут президентства, конституція, громадянська війна, диктатура, повстання.

Постановка наукової проблеми. Протягом десятиліть Республіка Чад шукає свій шлях розвитку економіки, суспільного та політичного життя, проведення в життя соціальних перетворень. Однак на шляху незалежного розвитку доводиться долати перешкоди, які часом становлять екзистенційну загрозу для країни. До цих перешкод можна віднести насамперед типові для незалежних африканських країн проблеми штучних державних кордонів, проведених колоніальними державами без урахування географічних умов і ареалів розселення етносів континенту, одбокий розвиток економіки, прив'язаної до зовнішніх ринків, насамперед до метрополії. Крім того, відсутність традицій сучасних державних і громадських інститутів, глибокі соціальні проблеми, породжувані слабкою економікою та складним етнолінгвістичним і конфесійним складом суспільства, викликають суперечності, які виливаються в громадянські конфлікти. В умовах політичної нестабільності всередині країни та втручання ззовні

© Я. Дейнека, 2022

проблеми, що стоять перед суспільством, набувають хронічного характеру і стримують розвиток демократичних інститутів.

Актуальність дослідження. Республіка Чад є типовою постколоніальною країною, для якої характерний високий рівень політичної нестабільності, зумовлений рядом факторів. Становлення інституту президентства в таких умовах становить значний науковий інтерес у контексті аналізу методів, використовуваних автократіями для подолання політичної нестабільності та утримання політичної влади в умовах постійної загрози дестабілізації політичної системи і відсутності стійкого комплексу демократичних інститутів. У зв'язку із цим актуальною науковою проблемою стає дослідження особливостей становлення та розвитку інституту президентської влади в Чаді, виявлення можливостей ефективізації його функціонування.

Аналіз останніх досліджень. Еволюція інституту президентства Чаду не є предметом спеціального дослідження західних, африканських і вітчизняних авторів. Однак проблеми розвитку політичної системи Африки аналізуються в ряді досліджень загальнополітичного та загальноісторичного характеру, у різні роки опублікованих африканськими й західними дослідниками. Зокрема, період правління Ф. Томбалбая (1960–1975) вивчали А. Бангі, А. Дінгаммаджі, І. Бічара, Р. Моріно та ін. Аналіз діяльності політиків часів першої громадянської війни (1965–1982) у Чаді та періоду правління Х. Хабре (1982–1990) міститься в працях таких науковців, як Р. Буйтенхайс, Г. Арнольд, С. Нолупшунгу, М. Азеведо, С. Хікс, М. Буаре, А. Тед та ін. Період президентства І. Дебі (1990–2021) досліджували Ж. Ремі, М. Тейга, Е. Мусаву, Ф. Югон, М. Олів'є, Д. Річ, І. Тінгар та ін.

Метою дослідження є аналіз генезису інституту президентства в Республіці Чад з урахуванням його особливостей і чинників, що вплинули на цей процес.

Методологічною та теоретичною основою статті є загальнонаукові методи: порівняльний, системний, історичний підходи, а також спеціально-політологічний метод.

Виклад основного матеріалу дослідження. У середні віки на території Чаду стали складатися перші державні утворення, більшість з яких були монархічними режимами з культом особи правителя. Економічно ці утворення базувалися на контролі над транссахарськими торговими шляхами. Найстабільнішими з них були такі держави, як Канем-Борну (бл. 700–1380), Багірмі (1480/1522–1897), султанат Вадай (1501–1912).

У 1897 р. на території сучасного Чаду вперше з'явилися французькі колоністи, які за допомогою військових експедицій встановили свою

владу в країні до 1905 р., коли цю територію передали під юрисдикцію французького губернатора. Для Французького Чаду були характерні дві основні тенденції: відсутність політики, спрямованої на уніфікацію території, та надзвичайно низькі темпи модернізації. Франція використовувала колонію в основному для вирощування бавовни і як джерело дешевої некваліфікованої робочої сили. На французькій шкалі пріоритетів колонія Чад займає нижчу позицію, ніж Північна Африка, Західна Африка чи інші володіння Франції в Центральній Африці. Насправді дійсно ефективним французьке правління було лише на півдні країни.

До отримання Чадом незалежності було закладено основні підвалини тих факторів, які протягом усієї історії незалежної країни впливали на процес становлення інституту президентства в країні.

По-перше, згадувані вище держави були феодальними монархіями, причому феодальні правові інститути зберігалися там до французького завоювання. Процес їх розпаду завершитися не встиг. Французька адміністрація мало втручалася в життя місцевого населення. Це не сприяло демонтажу феодальних пережитків, боротьбі з їхніми наслідками. Звідси випливає клановість чадського політикуму в поєднанні з типово феодальним прагненням до монополізації політичної влади в країні кланом, племенем чи етносом переважно військовим шляхом, що сприяє високій мілітаризації політичного життя. У незалежному Чаді це призводило до громадянських воєн і переворотів. Традиції парламентаризму за повоєнну частину колоніальної епохи, коли з'явилися перші партії, не встигли міцно вкорінитися в політичній культурі місцевих народів.

Другий фактор – це штучність кордонів Чаду, які було встановлено колонізаторами у їхніх власних інтересах без урахування етнічного, релігійного та родоплемінного чинників. Станом на 2020 р. у країні проживало 17 млн осіб, з них мусульмани – 52,1%, протестанти – 23,9%, римо-католики – 20%, анімисти – 0,3%, інші – 0,2%. Треба звернути увагу, що релігійний поділ має територіальний вимір, що дає підставу стверджувати про існування передумов для формування двох націй на релігійній основі на півночі й півдні Чаду. Фактично цей поділ є однією з основ для політичних конфліктів у країні.

Третім фактором нестабільності, а відтак і перешкодою до формування спільної національної ідентичності, встановлення єдиної стабільної системи соціальних інститутів та встановлення громадянського миру в країні є етнічне та мовне різноманіття. У країні проживає понад 200 етнічних груп, що розмовляє більше ніж 120 мовами, крім офіційних французької та арабської мов [1].

Таким чином, ми можемо стверджувати, що Республіка Чад у сучасних кордонах є значною мірою штучним утворенням. Країна об'єднує велику кількість різноманітних етнічних груп і релігійних громад, які вимушені шукати спільну мову. Це означає, що націєтворчі процеси в країні тривають і далекі від завершення. У свою чергу, така ситуація породжує політичну нестабільність, зумовлює потребу в сильній державі. У таких умовах заснування інституту президентства має величезне значення, відіграючи арбітражну, балансуєуючу та стабілізуєуючу роль.

Перший етап політичної трансформації та становлення інституту президентства в Чаді можна обмежити періодом 1959–1990 рр. Процес інституціоналізації статусу президента був основною рисою цього етапу, який означився розпадом французької колоніальної системи, привів до поступового мирного набуття незалежності. У 1959 р. Ф. Томбалбай очолив уряд країни, а за чотиримісячний період свого прем'єрства він став четвертим головою тимчасового уряду, після того як жодна з партій не змогла отримати більшість у парламенті. Законодавчі збори країни, у яких більшість голосів належало Прогресивній партії Чаду (далі – ППЧ), закликали Францію надати новій державі максимум суверенних повноважень. Республіка Чад 12 липня 1960 р. підписала угоду з Францією про набуття незалежності, а 11 серпня 1960 р. Ф. Томбалбай став першим президентом незалежної Республіки Чад.

Варто зазначити, що період незалежності країни був відзначений гострою політичною напруженістю та послідовною зміною авторитарних режимів при повсюдно існуючій крайній бідності, відсутності громадянських свобод, демократії й поваги до прав людини.

На посаді президента Ф. Томбалбай поставив собі завдання максимально зміцнити свою владу. Для цього він вдався до репресій та інших авторитарних методів правління. Зокрема, він заборонив усі інші партії, крім ППЧ. Це призвело до відчуження значної частини населення. Панування вихідців з півдня держави серед чиновництва призвело до початку стійкої мілітаризації політичного життя. У 1966 р. кілька повстанських рухів спробувало сформувати єдину платформу в Південному Дарфурі, яка мала назву «Фронт національного визволення Чаду» (фр. Front de libération nationale du Tchad, FROLINAT). До його складу входили вихідці з півночі, що згуртувалися в Дарфурі за підтримки Судану. Нездатність Фронту національного визволення Чаду вести послідовну політику була обтяжуючим чинником політичної кризи 60–70-х років ХХ ст. Особисте суперництво, ідеологічні та етнічні відмінності перешкождали перетворенню Фронту національного визволення в національну

партію, вільну від регіональних (північних) міркувань. Вищезначені причини зумовили початок громадянської війни між північчю й півднем за політичне домінування в країні.

Армія та жандармерія 13 квітня 1975 р. вчинили військовий переворот у Республіці Чад, який став можливим завдяки глибокій політичній і соціально-економічній кризі, спричиненій повстанням Фронту національного визволення. Після смертельного поранення Ф. Томбалбая в процесі перевороту 15 квітня 1975 р. посаду президента обійняв командувач армією Ф. Маллум.

Переворот на деякий час розрядив обстановку і відродив надію на мирне розв'язання проблем, що стояли перед Чадом. Однак обрання нового президента не поклато край політичній нестабільності, яка значно сприяла фактичному припиненню державної монополії на насильству. Військовий уряд під керівництвом генерала Ф. Маллума виявився недосвідченим у цивільному керуванні. Громадянська війна відновилася з новою силою, військовий режим зазнав поразки, а національна армія Чаду фактично перестала існувати.

У 1979 р. владу захопив ватажок Фронту національного визволення Чаду, який відображав інтереси ісламської півночі країни, Г. Уеддей, очоливши Тимчасовий уряд національної єдності. Прихід Г. Уеддея до влади поклав кінець політичному та економічному пануванню півдня в Чаді. Із самого початку були сумніви в його легітимності, оскільки він представляв лише незначну частину політичних сил.

У країні продовжувало діяти безліч конкуруючих військових угруповань. У 1979–1981 рр. Лівія вчинила інтервенцію, а на протигагу їй у Нджамені висадилися французькі війська. Зовнішня інтервенція призвела до того, що в 1982 р. Фронт національного визволення втратив владу, а президентом Чаду завдяки підтримці Франції став Х. Хабре, діяльність якого була означена культом особи. Офіційними партійними гаслами були: «Хабре – рятівник, визволитель, посланець миру!». У Чаді почалися масові репресії. Загальна кількість убитих за політичними мотивами при правлінні Х. Хабре – жертв смертних вироків, позасудових страт, каральних експедицій – згодом було оцінено приблизно в 40 тис. осіб. Культ особи та репресії створили соціальну базу для повстання проти режиму Х. Хабре, образ якого в сучасному Чаді має негативний контекст. Х. Хабре сприймається насамперед як диктатор, відповідальний за смерть десятків тисяч людей.

Серед причин зміни влади в період 1975–1990 рр. можна виділити: прагнення всіх сторін до побудови авторитарних режимів під керів-

ництвом своїх угруповань, відсутність чіткої ідеологічної основи рухів, використання ідеології як інструмента політичного маркетингу, прагнення до реалізації сторонами конфлікту власних політичних амбіцій за рахунок нехтування інтересами інших суб'єктів політики, що можна вважати проявом кланового мислення місцевих еліт, що залишилося з феодальної епохи.

Період 1990–2021 рр. можна позначити як другий етап становлення інституту президентства. На початку цього етапу в 1990 р. Нджамену зайняли загони генерала І. Дебі, колишнього польового командира військ Х. Хабре, який мав конфлікт зі своїм колишнім патроном.

І. Дебі 4 грудня 1991 р. було обрано президентом Республіки Чад. Незважаючи на багаторазові спроби повалити режим і громадянську війну 2006–2009 рр., І. Дебі утримував владу в країні понад 30 років. Зміна політичного режиму дала змогу закласти основи для процесу демократизації та політичного плюралізму, заснувавши владні інститути республіки (Верховний суд, Конституційну раду, Вищу раду з комунікацій, Раду з економічних, соціальних і культурних питань тощо), а також організувати проведення президентських та парламентських виборів. Завдяки новому режиму було створено численні політичні партії, асоціації та приватні засоби масової інформації.

Конституція від 31 березня 1996 р. зі змінами, внесеними законом № 08/PR/2005 від 15 липня 2005 р., зробила Чад правовою державою, що гарантує безпеку людей і недоторканність їхньої власності, офіційно забезпечивши участь громадян у прийнятті рішень на всіх рівнях, з тим щоб вони могли поступово стати господарями своєї власної долі в умовах згуртованості та соціального миру, закріпила принцип поділу влади [2].

На посаді президента І. Дебі покладався на інституційні маневри, щоб маніпулювати політичною системою у своїх інтересах. У 2018 р. він організував національну конференцію, до якої було включено ряд діячів опозиції, щоб була можливість внести зміни до Конституції. При цьому президент відновив обмеження на кількість президентських термінів після того, як скасував їх на референдумі у 2005 р. Не дивно, що обмеження не мали зворотної сили, збільшили термін його повноважень і підвищили необхідний вік кандидатів у президенти. Ці зміни забезпечили президенту законне право брати участь у виборах до 2033 р. Правління І. Дебі відзначалося нестабільністю, корупцією, політичною ізоляцією, зростаючою нерівністю та придушенням інакомислення.

Натомість президент Чаду розумів, що Захід не задоволений ситуацією з демократичними інститутами та рівнем корупції серед його оточення,

тому зосередився на державах Близького Сходу. Чад в останні 10 років правління І. Дебі активізував дипломатичні зв'язки з Ізраїлем, Туреччиною, Саудівською Аравією, Китаєм. Після смерті М. Каддафі у 2011 р. Саудівська Аравія взяла на себе функцію Лівії як головного патрона Чаду. На думку К. Хансена, це показує, що Чад активно розробляв альтернативу традиційним зв'язкам, щоб режим І. Дебі менше залежав від військової підтримки Заходу [4]. Інтерес Чаду до міжнародних безпекових ініціатив, таких як багатонаціональна спільна оперативна група та Об'єднані сили G5 Sahel (FC-G5 Sahel), може бути пояснений трьома мотивами: підхід «пропозиція та попит» до безпеки, воля до забезпечення периферійних територій країни й бажання завоювати міжнародне визнання та підтримку. Таким чином, І. Дебі зміг створити середовище для досягнення своєї мети: захистити свій режим, заблокувати політичних опонентів і створити союзи із сусідніми країнами [3].

Серед причин тривалого перебування І. Дебі при владі треба назвати: контроль збройних сил, боротьбу з повстанцями, яких підтримують сусіди, зміну Конституції, фальсифікацію виборів шляхом залякування. За словами Ж. Тубіани, майбутнє Чаду було невизначеним, враховуючи ризики нових нападів з боку «Боко Харам», вплив падіння цін на нафту, невизначеність щодо того, хто стане наступником президента [5, с. 8].

Після підбиття підсумків виборів 11 квітня 2021 р., на яких І. Дебі отримав переконливу перемогу вшосте поспіль, він відправився на фронт, де був смертельно поранений. Влада в країні перейшла військовим, які розпустили парламент та уряд. Смерть президента яскраво продемонструвала внутрішню вразливість його авторитарного уряду. Не маючи легітимності й не бажаючи дотримуватися конституції, прихильники режиму організували військовий переворот, у результаті якого було розпущено уряд, Національні збори, скасовано Конституцію. По суті, військова хунта на чолі із сином вбитого президента генералом М. Дебі докладає зусиль для збереження режиму.

Однак на шляху до влади М. Дебі може зіткнутися з безліччю проблем. Справа в тому, що попередні 30 років особистість І. Дебі значила набагато більше, ніж створені ним інститути. Передання влади синові з формальної точки зору була путчем – влада перейшла до генерала армії, а не до глави парламенту. Показово, що в перехідному уряді, при формальній ставці на інклюзивність і національний діалог, ключові позиції зайняли системні опозиціонери, свого часу ще допущені до політичної конкуренції експрезидентом країни. Тобто, незважаючи на істотні зміни, у Чаді зберігається політичний каркас, задуманий ще колишнім диктатором.

Висновки. З'ясовано, що встановлення президентської форми правління в Республіці Чад стало результатом запозичення зарубіжного політичного інституту. Основним джерелом впливу при формуванні політичних інститутів у країні була французька метрополія. Виявлено, що інститут президентства в Республіці Чад формувався під впливом факторів, що здебільшого закладалися в середньовічний і колоніальний період історії країни, таких як релігійна та етнічна неоднорідність населення внаслідок встановлення кордонів колонізаторами без урахування місцевих потреб, значний вплив феодалних пережитків, архаїчна політична культура еліт і населення. Період становлення та функціонування президентської форми правління в країні означено чотирма змінами влади – усі насильницьким шляхом, усі призвели до диктатури. Встановлено основні фактори, що сприяють нестабільності Чаду: невідповідність кордонів, структури політичного представництва, адміністративно-територіального поділу етнолінгвістичному та релігійному розкладу сил, що закладався колонізаторами і використовується нинішніми елітами з міркувань політичної доцільності, значний вплив феодалних та родоплемінних соціальних інститутів, що стримують рух до демократії, пріоритет політичної стабільності над соціально-економічним благополуччям. Наголошується, що, якщо в Республіці Чад зберігатиметься та ж політична система, можна чекати аналогічних або гірших результатів. Якщо Чад має намір просунути на шляху до стійкої стабільності, необхідно буде переосмислити внутрішню політичну систему, включити всі верстви суспільства до політичного процесу. У короткостроковій перспективі це потребує відставки військової хунти та передання влади інклюзивним цивільним перехідним структурам, щоб забезпечити створення законного представницького уряду шляхом проведення багатопартійних виборів.

Список бібліографічних посилань

1. Chad: The World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/chad>.
2. Chad's Constitution of 1996 with Amendments through 2015. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Chad_2015.pdf?lang=en.
3. Gnanguknon A. Chad in its Regional Environment: Political Alliances and ad hoc Military Coalitions. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/fes-pscc/17777.pdf>.
4. Hansen K. Chad: Armed Presidents and Politics. *Oxford Research*

Encyclopedia of Politics. 2020. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1803>.

5. Tubiana J., Debos M. Chad Political Manipulation at Home, Military Intervention Abroad, Challenging Times Ahead. Washington, United States Institute of Peace, 2017. 39 p.

References

1. Chad: The World Factbook. Retrieved from <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/chad> [in English].

2. Chad's Constitution of 1996 with Amendments through 2015. Retrieved from https://www.constituteproject.org/constitution/Chad_2015.pdf?lang=en [in English].

3. Gnanguknon, A. (2021). Chad in its Regional Environment: Political Alliances and ad hoc Military Coalitions. Retrieved from <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/fes-pscc/17777.pdf> [in English].

4. Hansen, K. (2020). Chad: Armed Presidents and Politics. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1803> [in English].

5. Tubiana, J., Debos, M. (2017). Chad Political Manipulation at Home, Military Intervention Abroad, Challenging Times Ahead. Washington, United States Institute of Peace [in English].

Стаття надійшла до редакції 20.02.2022.

Yaroslav Deineka,

Junior Researcher,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3 Holosiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: clava-1995@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4073-7106>

Web of Science Researcher ID: ABA-6270-2022

Genesis of the Institute of Presidency in the Republic of Chad and its Features

The article analyzes the process of forming the presidency in the Republic of Chad, a Central African post-colonial country. It is established that the institution of the presidency in the Republic of Chad was borrowed and developed in quality under the influence of the former metropolis, namely France. However, this process was influenced by other factors, both internal and external, which increase the role of history of the country laid down in the medieval and colonial period. Among these factors the religious and ethnic heterogeneity of the population due to the fact that the country's

borders were formed in the current form by the French colonial administration without taking into account the real division of religious role and ethnic characteristics in the socio-political life and political culture of people and the population, deserve a special mention. The initial period of the institution of the presidency in the country was marked by four changes of government. All changes of power were carried out by force through and to the installation dictatorship. The main factors that contributed to political instability in the Republic of Chad are identified: the inconsistency of the structure of political representation in the country and in administrative and territorial units, real religious and ethnic underground policy of colonial administration, the importance of tribal and feudal remnants, the crucial of social and economic prosperity to ensuring political culture. It is noted that if the existing political system in the Republic of Chad is preserved, the threats to socio-political, socio-economic, socio-cultural stability and sustainable development of the country will be preserved and possibly intensified. There is a need to create a new political system, which could provide the involvement of all segments of the population in the political process, based on the rule of law, ensure human and civil rights and freedoms, create an effective system of struggle and counteraction. In the short term, this requires the resumption of military hunting, the creation of a transitional administration, and the holding of democratic elections on an alternative basis to participate in all existing political forces in the country.

Keywords: Republic of Chad, institution of presidency, constitution, civil war, dictatorship, uprising.